

ΓΙΑ ΕΝΑ CORPUS
ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ.
ΕΡΑΝΟΣ ΣΥΛΛΟΓΩΝ
ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

181

Αλέξης Πολίτης

Τα δημοτικά τραγούδια συνιστούν καλό παράδειγμα μιας πολλαπλά φορτισμένης ιδεολογικής αντιμετώπισης. Τους έχουμε δώσει αρκετά υψηλή θέση στην ιδεολογική και αισθητική αξιολόγηση-μας κλίμακα· ωστόσο μας απασχολούν σε μικρό βαθμό, και σπάνια τα χρησιμοποιούμε ως εργαλεία κατανόησης στο ιστορικό ή στο φιλολογικό επίπεδο. Όσο αναζητούσαμε επιχειρήματα που θα αναδείκνυαν είτε την αδιάσπαστη ιστορική συνέχεια του ελληνισμού από τα χρόνια του Ομήρου ως τα χρόνια της συγκρότησης της εθνικής συνείδησης είτε τη φυλετική υπεροχή, στο ποιητικό επίπεδο, έναντι των υπόλοιπων Βαλκάνιων, προστρέχαμε στα κείμενα και συγκεντρώναμε καινούρια, ώστε το άθροισμα να πολυστέφει και να συσταθεί μια ευρύχωρη δεξαμενή για την αλίευση ψηγμάτων ποιητικού χρυσού και εθνικών αρετών. Τη σκυτάλη παρέλαβαν ύστερα οι οπαδοί του δημοτικισμού· εδώ τα δημοτικά τραγούδια πρόσφεραν απλόχερα αποδείξεις για το απαράμιλλο κάλλος της λαϊκής γλώσσας και ψυχής· τέλος, στα χρόνια της Κατοχής, η Αριστερά θεώρησε ότι θα μπορούσε να συνδυάσει το εθνικό και το λαϊκό στοιχείο-τους, και να ενισχύσει την εαμική λογοτεχνία ανασύροντας κάποια υποδείγματα. Από τη στιγμή όμως που και τα σύνορα των Βαλκανίων σταθεροποιήθηκαν επαρκώς, και η δημοτική επιβλήθηκε, τουλάχιστον στο χώρο της ποίησης, το ενδιαφέρον των λογίων για τα δημοτικά τραγούδια μετριάστηκε αισθητά: ένας περιορισμένος χώρος στο επιστημονικό πεδίο –ας προσέξουμε μάλιστα ότι η νεότερη γενιά των κοινωνικών ανθρωπολόγων δεν τα περιλαμβάνει στη θεματολογία-της, ίσως και για να αποφύγει το ιδεολογικό φορτίο-τους– και ένας περιστασιακός, άκρως ιδεολογικοποιημένος πάντοτε λόγος, που αναδύεται όποτε αναζητούμε να αντιπαραθέσουμε στη σύγχρονη πραγματικότητα –είτε αμερικανικός τρόπος ζωής λέγεται, είτε Ευρωπαϊκή Ένωση, είτε παγκοσμιοποίηση– το καλό κάγαθό πρόσωπο του ελληνικού-μας παρελθόντος.

Ωστόσο τα δημοτικά τραγούδια ως ενιαίο σύνολο αποτελούν, αντίθετα, έναν πλούσιο πηγαϊκό χώρο, ο οποίος μας επιτρέπει να ξεφύγουμε από τις παγίδες της ιδεολογικής φόρτισης και να εισχωρήσουμε σε ενδιαφέρουσες και ανεξερεύνητες πτυχές, και της ιστορικής, και της φιλολογικής πραγματικότητας. Αρκεί να προσέξουμε ορισμένες

μελέτες των τελευταίων χρόνων, που βέβαια ένας σημαντικός ποσοστιαία αριθμός-τους έχει εκπονηθεί από ξένους ερευνητές ή σε ξένα πανεπιστήμια –χαρακτηριστικά όλ' αυτά– αρκεί να απαλλαγούμε από το σύνδρομο του Μίδα που, κατά την εύστοχη διατύπωση του Κ. Θ. Δημαρά, επιχωριάζει στη λογιοσύνη-μας, αρκεί να μην αναζητούμε ποιητικές ή ηθικές αρετές, παρά μηχανισμούς και μαρτυρίες, ώστε πατώντας στο έδαφος της προφορικής αγροτικής, κυρίως, λογοτεχνίας να καλλιεργήσουμε έναν επιστημονικό κλάδο προνομιακό για τις σύγχρονες τάσεις, ακριβώς επειδή απαιτεί και συνδυάζει πολύτροπες οπτικές: τη φιλολογική, την ιστορική, την εθνογραφική.

182

Η πρώτη προϋπόθεση για να προχωρήσει μια τέτοιας υφής έρευνα είναι η συγκέντρωση του υλικού· η δεύτερη η συστηματική κριτική-του – η κριτική των συλλογών, για να θυμηθούμε τη θεωρητική θεμελίωση του Γιάννη Αποστολάκη. Εξηγούμαι καλύτερα: όταν μιλάω για συγκέντρωση υλικού δεν αναφέρομαι σε καινούριες καταγραφές, που ίσως γίνονται και ίσως έχουν κάτι ελάχιστο να προσφέρουν ακόμα, παρά σε μιαν ιδεατή ή πραγματική συγκέντρωση των παλαιότερων καταγραφών.

Μια τέτοια συγκέντρωση ιδεάστηκε ο Ν. Γ. Πολίτης και την εφάρμοσε στο *Λαογραφικό Αρχείο*, το σημερινό *Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας* της Ακαδημίας Αθηνών. Κάτι ανάλογο, σε μικρότερη προφανώς έκταση, οργανώνει και ο Guy Saunier στο Νεοελληνικό Ινστιτούτο της Σορβόνης· δεν ξέρω με ποια ακριβώς μέθοδο. Ωστόσο οι προσπάθειες αυτές ορίζονται τοπικά· για να τις εκμεταλλευτεί κανείς πρέπει να μεταβεί επιτόπου, και λοιπόν λιγοστοί ερευνητές μπορούν να επωφεληθούν. Αν θέλουμε να συναριθμηθούν τα δημοτικά τραγούδια στο υλικό που χρησιμοποιεί ένας ευρύς αριθμός νεοελληνιστών, ή, πολύ περισσότερο, ο μορφωμένος αναγνώστης, θα πρέπει το σύνολο που του προσφέρουμε να βρίσκεται σε έντυπη, ή έστω, ηλεκτρονική μορφή. Ας αναλογιστούμε ποια ανανέωση έδωσε στις σολωμικές έρευνες η έκδοση των *Αυτόγραφων Έργων*, και ας μην επιμένουμε περισσότερο στο αυτονόητο.

Το αρχικό ζήτημα που θέτει η προοπτική μιας συγκεντρωτικής έκδοσης των δημοτικών τραγουδιών, είναι το ζήτημα της κατάταξης. Με ποια σειρά, με ποια λογική θα οργανώσουμε το υλικό; Μια πρόχειρη απάντηση που έρχεται στο νου, και αυτή που έχει ως σήμερα ακολουθηθεί, είναι η θεματική: εκείνη που επέλεξε ο Ν. Γ. Πολίτης, αυτήν που κρατούν οι ανθολογίες, είτε η δική-του είτε οι μεταγενέστερες. Αρχίζουμε με μία ομάδα ομοειδών κειμένων, ας πούμε τα ακριτικά, και την ακολουθούν άλλες παρόμοιες: οι παραλογές, τα κλέφτικα, τα μοιρολόγια, τα νυφιάτικα, κ.ο.κ. Στόχος-μου, με τη σημερινή παρέμβαση, είναι να ανατρέψω τη λογική αυτήν, και να προτείνω μια διαφορετική. Θα ξεκινήσω επισημαίνοντας τα μειονεκτήματα της θεματικής προσέγγισης.

Από όσους όρους ονοματίζουν τις υποομάδες που χρησιμοποιήσα αμέσως πριν, μονάχα το «μοιρολόγια» αποτελεί ορολογία των ίδιων των χρηστών του δημοτικού τραγουδιού. Βέβαια και το «παραλογή» λαϊκό είναι, αλλά πολύ περιορισμένο και διαλεκτικό· στην πρακτική-μας το καθιέρωσαν οι λαογράφοι. Ακόμα και το «μοιρολόγι» στη λαϊκή-του χρήση έχει ευρύτερη έννοια· δηλώνει το θρηνητικό γενικότερα τραγούδι, και η έμφραση πέφτει περισσότερο στη μουσική:

Μα εγώ κι αν ετραγούδησα, σαν μοιρολόι τό 'πα.

Στον ζωτικό-τους χώρο τα δημοτικά τραγούδια –το ξέρουμε βέβαια αυτό, δεν είναι σημερινή διαπίστωση– δεν έχουν (ή δεν έχουμε ανακαλύψει) ταξινομικό δέντρο. Αν χωρίζονται σε κατηγορίες, η βάση της διαίρεσης είναι λειτουργική: «της τάβλας», «του χορού». Γι' αυτό και οι λαογράφοι δύσκολα συμφωνούν· ο Στίλπων Κυριακίδης, λόγου χάρη, θεωρεί οργανικότερη μια γενική διαίρεση σε «διηγηματικά» και σε «κυρίως άσματα». Αν η διαίρεση του Ν. Γ. Πολίτη σε δεκατέσσερις υποομάδες έχει καταστεί κοινή, ή έστω η σταθερά για κάποιες τροποποιημένες ταξινομήσεις, αυτό συμβαίνει επειδή ταιριάζει με μια δική-μας οπτική, που στηρίζεται στην ανάγνωση, και απαιτεί τα ομόθεμα κείμενα να βρίσκονται κοντά-κοντά. Όμως εμείς, όταν τραγουδάμε σήμερα, ποτέ δεν ομαδοποιούμε με βάση το περιεχόμενο τα τραγούδια-μας· την ταξινόμηση την δίνει το μουσικό είδος: «ρεμπέτικα», ύστερα «Θοδωράκη», ας πούμε, «αντάρτικα», «ελαφρά» ή «λαϊκά», και πάει λέγοντας.

183

Η θεματική κατάταξη κρύβει κι άλλες παγίδες, πρακτικής και όχι θεωρητικής υφής. Το άλφα τραγούδι, λόγου χάρη, που εγώ θα το κατέτασσα σ' εκείνα «Της αγάπης», η *Εκλογή* της Ακαδημίας Αθηνών το ομαδοποιεί στις παραλογές. Ποιος θα κρίνει τελεσίδικα; Το *Κάστρο της ωριάς* είναι ακριτικό ή παραλογή; Θεματικά ανήκει στις παραλογές –είναι μια μικρή ιστορία– ωστόσο οι εκφραστικοί-του τρόποι το συνδέουν περισσότερο με τα ακριτικά. Αλλά ακόμα κι αν λύσουμε σε θεωρητικό επίπεδο όλες τις πρακτικές δυσκολίες, το πρόβλημα παραμένει για όσα τραγούδια προέρχονται από συμφυρμό, εκεί δηλαδή όπου συνδέονται δύο διαφορετικά τραγούδια, ενδεχομένως διαφορετικών τύπων. Πολύ φοβούμαι μάλιστα, κι ας μην το έχω πλήρως εξακριβώσει, ότι εάν επιχειρούσαμε να κατατάξουμε το σύνολο των τραγουδιών που μας προσφέρει μια μεγάλη συλλογή, του Φοριέλ για παράδειγμα, στις δεκατέσσερις υποομάδες ή σε κάποια αλλιώς τροποποιημένη ταξινομική εκδοχή, πάντα θα μας περίσσευαν ορισμένα άστεγα τραγούδια.

Από μian άποψη, οργανικότερη ίσως απέβαινε η χρονολογική ταξινόμηση που έχει συλλάβει και εφαρμόζει στις μελέτες-του ο Guy Saunier: αρχαϊκά, παλαιότερα, νεότερα, σύγχρονα. Οργανικότερη για την κατανόηση της ιστορικής συγχρονίας, αλλά ταιριαστή στις μελέτες, όχι σε μian έκδοση κειμένων. Γιατι μπορεί το *Τραγούδι του νεκρού αδελφού* να είναι πανάρχαιο, να εκφράζει δηλαδή μian αρχαϊκή αντίληψη, η οποία επιβιώνει μονάχα στο συγκεκριμένο τραγούδι, αλλά η παραλλαγή που εκδίδω εκφωνήθηκε στα 1800 ή στα 1900 ή χθες. Άλλωστε, τα δημοτικά τραγούδια, ως είδος, μετέχουν και στη μακρά και στη μέση και στη μικρή διάρκεια· αν κάποια θεματικά-τους μοτίβα προσδιορίζονται από τη μικρή διάρκεια, όπως τα κλέφτικα, λόγου χάρη, άλλα μεταλλάσσουν και αναπροσαρμόζονται στη μεγάλη, στη μακρότατη διάρκεια –είναι η περίπτωση του *Κάστρου της ωριάς* που αναφέραμε– ενώ μια παραλλαγή, που μπορεί να ταυτίζεται, περίπου, με τον τραγουδιστή που την εκφέρει και τον κύκλο-του, προσδιορίζεται από τη μέση διάρκεια.

Η θεματική λοιπόν κατάταξη, ανεξάρτητα από ποια βάση επιλέγουμε, δεν είναι πρόσφορη για μία συνολική έκδοση. Θα μπορούσε βέβαια να αποβεί χρήσιμη σε μian ευρεία ανθολόγηση, καλύτερα σε χωριστούς τόμους, καλή ώρα σαν τη σειρά που είχε επιδώξει η «Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη» των εκδόσεων *Ερμής*. Με μια τέτοια στάση προβάλλεται ωστόσο τελικά η λογική του ανθολόγου· κάτι αναδεικνύεται και περισσότερα

αποκλείονται. Εγκυρότερα επιστημονικά διαπιστευτήρια θα διέθετε μονάχα η πλήρης απογραφή, ένα corpus.

Το μέγιστο πρόβλημα του corpus είναι η έκταση. Υποθέτω πως θα χρειάζονταν πάρα πολλοί τόμοι για να εκδοθεί το σύνολο των καταγραμμένων ως σήμερα τραγουδιών, και με δεδομένες τις ασυνέχειες της ελληνικής κοινωνίας –και τις παλινωδίες της ερευνητικής πολιτικής– είναι απολύτως βέβαιο ότι θα μέναμε κάπου στα μισά του δρόμου. Από την άλλη, ο τεράστιος όγκος του υλικού κάνει εξίσου δύσβατη την πρόσβαση σε αυτό, και καταντάει τελικά να απευθύνεται σε ελάχιστο αριθμό ενδιαφερομένων. Τόσο από την άποψη του τυπογραφικού κόστους όσο και από την πλευρά της απαιτούμενης εργασίας, προσωπικά τουλάχιστον κρίνω ασύμφορο το έργο.

184

* * *

Η λύση που προτείνω είναι διαφορετική: μια σταδιακή επανέκδοση όλων των εκδομένων αυτοτελώς, ή σε περιοδικά παλαιότερων συλλογών, μαζί και των διάσπαρτων μεμονωμένων κειμένων, αρχής γενομένης από τον Φοριέλ, και με τελική κατάληξη το 1880 περίπου ή το κλείσιμο του 19ου αιώνα. Το εγχείρημα παρουσιάζει πολλά πλεονεκτήματα, πρακτικά και επιστημονικά, και ένα, διόλου ευκαταφρόνητο νομίζω, πως αν για οποιοδήποτε λόγο διακοπεί και απομείνει στη μέση, θα καλύπτει πάντα ένα σύνολο και όχι ένα αυθαίρετο ή τυχαίο μέρος.

Ας αρχίσω από τα χρονολογικά όρια. Πρώτος είπαμε ο Φοριέλ: το δικαιούται, μολονότι το ορθότερο θα ήταν να προηγηθεί ένας τόμος με τα λιγοστά παλαιότερα καταγραμμένα κείμενα: το δείγμα που είχε δώσει ο Μαρτίνος Κρούσιος, τα όσα, ανέκδοτα ακόμα, είχε συγκεντρώσει έναν αιώνα αργότερα ο John Covel –αν είναι στ' αλήθεια «δημοτικά», και όχι απλώς στη δημοτική– όσα εντοπίστηκαν στα παράφυλλα του χειρογράφου της μονής Ιβήρων, τη συλλογή του Haxthausen βέβαια, και κάποια ακόμα. Σκόρπια, όσα παρουσιάστηκαν από παλαιότερους περιηγητές ως τα 1824, ή έστω, ως τα 1830. Αυτός μπορεί να είναι ο δεύτερος τόμος.

Το ύστερο όριο του corpus θα είναι η τελευταία συλλογή που συγκεντρώνει τραγούδια απ' όλη την Ελλάδα. Γιατι λίγο μετά τα μέσα του αιώνα, ακριβέστερα, μετά τη συγκεντρωτική έκδοση που παρουσίασε το 1860 ο Πάσσοβ, η οπτική των συλλογών τροποποιήθηκε: δεν εκδίδονται πια «ελληνικά δημοτικά τραγούδια» παρά οι τοπικές παραλλαγές-τους. Πρώτη τέτοια αυτοτελής έκδοση είναι η *Συλλογή των κατά την Ήπειρον δημοτικών ασμάτων* του Γ. Χρ. Χασιώτη (1866): το παράδειγμά-της ακολουθούν στη μέγιστη πλειοψηφία οι έλληνες εκδότες, όπως ο Γιανναράκης, ο Αραβαντινός, ο Παπαζαφειρόπουλος, ο Μανωλακάκης με τα *Καρπαθιακά* (1896), κ.ά. Αντίθετα κάποιοι ξένοι εκδότες εξακολουθούν να εκδίδουν γενικές συλλογές – εδώ η περίπτωση του Legrand είναι αναμφίβολα η σημαντικότερη. Το corpus-μας δεν θα προχωρήσει και προς τις τοπικές συλλογές, για τις οποίες αρκεί είτε μια φωτομηχανική ανατύπωση είτε μια άλλου τύπου, σε τοπική βάση συγκέντρωση, ανάλογη με την καλή, και πολύτιμη από ποιοτική άποψη συλλογή του Μ. Γ. Μιχαηλίδη-Νουάρου, *Δημοτικά Τραγούδια Καρπάθου* (1928), όπου συγκεντρώνονται όλες οι παλαιότερες καρπαθιακές συλλογές κατά εκδότη.

Ανάμεσα στην πρώτη, ή στις δύο πρώτες και την ύστερη, όποια κι αν είναι, θα υπάρχουν οι ενδιάμεσες, και η εκδοτική βάση θα είναι ο συλλογέας. Ο τρίτος τόμος λοιπόν θα πρέπει να συγκροτηθεί από τις συλλογές του Th. Kind, αρχίζοντας από την *Eunomia* (1827), προχωρώντας στα *Τραγώδια της νέας Ελλάδος* (1833), τη *Neugriechische Anthologie* (1844) και την *Anthologie neugriechischer Volkslieder* (1861). Είναι βέβαια ευνόητο ότι αν μπορούσαμε να εντοπίσουμε κάπου τα αρχαιακά-του κατάλοιπα, όπως έγινε με τον Φοριέλ, η έκδοση θα αποκτούσε περισσότερο κύρος – και φυσικά ετούτη είναι μια παρατήρηση με γενικότερη ισχύ. Πάντως ο Kind στις αλληπάλληλες συλλογές-του περιλαμβάνει και τραγούδια που ανατυπώνει ο ίδιος από τις παλαιότερες δικές-του είτε τα αντλεί από άλλους εκδότες, κυρίως τον Φοριέλ: αυτά τα κείμενα δεν θα επανεκδίδονται καθόλου (θα μπαίνει δηλαδή μονάχα ο τίτλος και η παραπομπή στην προηγούμενη πηγή) ή πάλι, αν έχουν κάποιες μικροδιαφορές –που συχνά συνιστούν απλώς λόγιες αντιγραφικές βελτιώσεις– θα τυπώνονται με μικρότερα τυπογραφικά στοιχεία, ώστε να υπάρχουν και να μην υπάρχουν ταυτόχρονα. (Οι στίχοι που παραλλάσσουν θα μπορούν να τυπώνονται με πλάγια, ώστε να γίνονται ευδιάκριτες οι διαφορές.) Γιατι ένα από τα προβλήματα της λαογραφικής έρευνας είναι η σύγχυση που δημιουργείται από τις διαρκείς ανατυπώσεις παλαιότερων κειμένων, ιδίως από τη συλλογή του Φοριέλ, και λιγότερο από άλλες: σύγχυση που προκαλεί λανθασμένη εντύπωση όχι μονάχα για τη συμβολή κάθε συλλέκτη, παρά και για τη διάδοση του άλφα ή του βήτα τραγουδιού. Για παράδειγμα η δίτομη συλλογή του Marcellus (1851) είναι συνθεμένη μονάχα από ανατυπώσεις –εκτός από ένα τραγούδι, που κι αυτό δεν είναι δημοτικό. Παρόμοιες περιπτώσεις δεν είναι διόλου σπάνιες: τα περισσότερα κείμενα της συλλογής του Αθαν. Κ. Οικονομίδη, *Τραγούδια του Ολύμπου*, 1881, είναι αντιγραμμένα από τον Χασιώτη (και επομένως δεν είναι καν «του Ολύμπου»). Μια ολόκληρη χειρόγραφη συλλογή που ανακάλυψε κάποια στιγμή ο Γ. Δροσίνης, και που τη δημοσίευσε αμέσως ανώνυμα στον *Ζωγράφειο Αγώνα*, περιλαμβάνει κυρίως αντιγραφές από τον Πάσσοβ, ένιστε και από άλλες συλλογές – κάποτε μάλιστα εισάγοντας μικροδιορθώσεις ή συμφύροντας δύο διαφορετικά κείμενα σε ένα καινούριο. Αλλά και επώνυμοι λόγιοι, όπως ο Legrand και ο G. F. Abbott, δεν απαξιούν τη ληλασία, ιδίως όταν πρόκειται για λιγότερο γνωστούς καταγραφείς και δυσεύρετα κείμενα¹.

Βηματίζοντας μ' αυτόν τον τρόπο, συλλογή τη συλλογή, συλλέκτη τον συλλέκτη, παρεμβάλλοντας ή προσθέτοντας εμβόλιμους τόμους, ή παραρτήματα όπου θα συγκεντρώνονται οι μικρές, δημοσιευμένες σε περιοδικά συναγωγές και κάποια σκόρπια τραγούδια, συχνά και δίστιχα, που παρεμβάλλονται σε βιβλία ή εφημερίδες (εδώ στο βαθμό που έχουν, βέβαια, εντοπισθεί), θα προχωρήσουμε πρώτα ως τη συλλογή του Πάσσοβ, που συνιστά την πρώτη προσπάθεια για ένα corpus, και κατόπιν, αν οι συνθήκες, η αγορά και οι άλλοι εξωτερικοί παράγοντες το επιτρέπουν, ως την τελευταία μη τοπική συλλογή. Δεν θα έβλαφτε καθόλου αν με την ίδια λογική εκδίδονταν και ορισμένες χειρό-

1. Για όλα αυτά βλ. την εργασία μου «Για μια ιστορία της νοθείας των δημοτικών τραγουδιών.», Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Θ., παράρτημα 5. Τομέας Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών, *Όψεις της λαϊκής και της λόγιας νεοελληνικής λογοτεχνίας. 5η επιστημονική συνάντηση αφιερωμένη στον Γιάννη Αποστολάκη*, Θεσσαλονίκη 1994, 93-109.

γραφες συλλογές, όπως εκείνη του Παύλου Λάμπρου, που παραμένει ακόμα άγνωστη στο σύνολό-της –και έχει, ως φαίνεται, αποτελέσει πηγή πολλών, και μαρτυρημένα του Χασιώτη²– ή του Brunet de Presle που απόκειται στην Εθνική Βιβλιοθήκη.

Ας προσθέσω εδώ, για να μη δώσω λαβή για περιττές συζητήσεις, πως η δουλειά ετούτη θα μπορούσε φυσικά να γίνει και ηλεκτρονικά, σε ένα και μόνο C.D.rom. Ωστόσο, πέρα από το ότι η έντυπη μορφή είναι ως σήμερα πιο εύχρηστη, το μεγάλο κόστος δεν είναι νομίζω το τυπογραφικό, όσο είναι το επιστημονικό: μια απλή ηλεκτρονική έκδοση με φωτογραφημένες τις πηγές θα ήταν βολική –μια υποκατάσταση της Γενναδείου– αλλά ο κάθε χρήστης θα έπρεπε να διαθέτει κάποια, όχι ευκολοαπόκτητη, φιλολογικο-λαογραφική πείρα.

186

Εδώ θα ήθελα να φέρω ένα παράδειγμα: τα περίφημα *Άσματα δημοτικά* του Ζαμπέλιου. Αυτή η συλλογή, σταθμός για το κύρος των δημοτικών τραγουδιών στη νεοελληνική κοινωνία, σταθμός και για την παραχάραξη των εκφραστικών τρόπων της προφορικής παράδοσης, σταθμός επίσης για τα εκτεταμένα προλεγόμενά-της που καταλαμβάνουν περισσότερα από τα δύο τρίτα των σελίδων, αναδεικνύει εναργέστερα την οπτική που προτείνω. Ο Ζαμπέλιος εκδίδει ελάχιστα καινούρια τραγούδια: η σημασία της συλλογής βρίσκεται, το ξέρουμε καλά όσοι έχουμε και την ελάχιστη τριβή μ' αυτά τα πράγματα, στο ιδεολογικό-της στίγμα. Πιστεύω όμως πως αν επανεκδοθεί με τους κανόνες αυτού του corpus, αν δηλαδή τα 9/10 περίπου των τραγουδιών εμφανιστούν τυπωμένα με μικρότερα στοιχεία και με πλαγιασμένους τους μεταλλαγμένους ή πρόσθετους στίχους, ακόμα και ο απλός αναγνώστης, εκείνος δηλαδή που δεν γνωρίζει την κριτική του Αποστολάκη, θα βγει ωφελημένος προς τρεις, εξίσου καιρίες κατευθύνσεις: πρώτον θα διαπιστώσει αμέσως την έκταση και τις ιδεολογικές τάσεις της παραχάραξης, δεύτερον θα κατανοήσει πως η κοινωνία της εποχής (και όχι μόνο της εποχής, ως σήμερα συμβαίνει αυτό) αρεσκόταν στα δημοτικά τραγούδια μονάχα αν κάποιος τα στόλιζε επαρκώς και τα διαμόρφωνε κατάλληλα, και τρίτον θα συλλάβει πως οι τόσο βασικές για την κατανόηση των νόμων της προφορικής δημιουργίας παρατηρήσεις του Αποστολάκη είχαν την αφετηρία-τους στα λάθη, ακριβώς, στην παραχάραξη δηλαδή, του Ζαμπέλιου. Μπορεί ο ιδιότυπος, μα εξαιρετικά στοχαστικός Αποστολάκης να εκφραζόταν με όρους αισθητικής, αλλά η σκέψη-του πήγαζε από γερή φιλολογική υποδομή³. Έτσι και οι κάθε λογής νοθείες των υπόλοιπων εκδοτών, αρχής γενομένης από τον Φοριέλ και τους συνεργάτες-του, θα μας βοηθήσουν να διαπιστώσουμε αρκετούς ακόμα κανόνες της προφορικής δημιουργίας.

Η παρατήρηση ετούτη με φέρνει σε ένα γενικότερο συμπέρασμα. Συνήθως ο κάθε εκδότης συμπεριφέρεται με τον δικό-του τρόπο απέναντι στα τραγούδια που εκδίδει. Άλλοι μένουν πιστοί στο πνεύμα και τροποποιούν μονάχα κάπου το φραστικό, άλλοι νοθεύουν σχεδόν συνειδητά, άλλοι συναρμόζουν συγγενικές παραλλαγές, μερικοί τέλος κατασκευάζουν εξαρχής τραγούδια – ο Κ. Ν. Σάθας, λόγου χάρη, και όχι μόνον αυτός βέβαια. Μια έκδοση κατά συλλογέα μας επιτρέπει να επισημάσουμε στην εισαγωγή τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά

2. Βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκης, «Περί τον καταρτισμόν των συλλογών δημοδών ασμάτων Th. Kind και Γ. Χρ. Χασιώτου», *Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου*, 8 (1953-55) 118-123.

3. Αναλυτικότερα στο «Για μια ιστορία της νοθείας ...», *ό.π.*

του καθενός και να προϋδεάσουμε έτσι τον πρωτόπειρο αναγνώστη. Καθώς η νεοελληνική λογοισύνη γνωρίζει το δημοτικό τραγούδι κατά βάση μέσα από τις *Εκλογές* του Ν. Γ. Πολίτη, και καθώς βέβαια ο Ν. Γ. Πολίτης, ευεπίφορος στο κλίμα του ρομαντικού εθνικισμού της εποχής-του, είχε ακολουθήσει τον Ζαμπέλιο σε πάμπολλες περιπτώσεις, ενίοτε και τον Σάθα, σήμερα στα αναγνωστικά, σε αρκετές σύγχρονες ανθολογίες επίσης, στον φιλολογικό αέρα τέλος πάντων, εξακολουθούν να κυκλοφορούν τα νοθευμένα πλάσματα του 19ου αιώνα, ακόμα και κάποια ολότελα πεποιημένα τραγούδια, όπως εκείνο του Λιβίνη, που ενέπνευσε ένα από τα επτά διηγήματα ενός πολύ επιτυχημένου λογοτεχνήματος πριν δέκα χρόνια⁴.

Εδώ χρειάζεται ν' ανοίξουμε μια παρένθεση που μας ξεστρατίζει κάπως από το εκδοτικό ζήτημα. Το ότι τα παραποιημένα δημοτικά τραγούδια ικανοποιούσαν και ικανοποιούν περισσότερο τους λόγιους κύκλους, είναι η μία πλευρά. Δεύτερη, εξίσου σημαντική από ιδεολογική άποψη, αλλά ακόμη περισσότερο από λαογραφική, είναι ότι για λόγους και αιτίες που δεν είναι της ώρας να εξετάσουμε εδώ, άρεσαν και στους αγροτικούς πληθυσμούς, και λοιπόν πολλά επέστεψαν στην προφορική παράδοση και τραγουδήθηκαν έτσι, παραποιημένα, οπότε επανασυλλέχθηκαν από τους λαογράφους και εντάχθηκαν ως γνήσια σε καινούριες καταγραφές, από όπου επαναδιαδίδονται στο λόγιο κοινό, και πάλι λέγοντας: ένα άκρως χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το τραγούδι *Του νεκρού αδελφού*, όπου ο Ζαμπέλιος, κοντά στις άλλες επεμβάσεις-του, τριπλασίασε και το μοτίβο των πουλιών, προφανώς για να του προσδώσει μεγαλύτερη έκταση και δραματικότητα, ο Ν. Γ. Πολίτης αποδέχθηκε την εκδοχή-του, κι ύστερα το κατέγραψε έτσι μία θρακιώτισσα συλλογέας, ώσπου μας το επανέφερε με το καινούριο ντύμα-του η ανθολόγηση του Γιώργου Ιωάννου, από όπου περνάει στα σημερινά σχολικά βιβλία «λαογραφικά» νομιμοποιημένο⁵.

Ετούτη η επαναλαογραφοποίηση κειμένων που έχουν υποστεί μια λόγια επεξεργασία έχει επισημανθεί από έμπειρους λαογράφους από πολύν καιρό⁶, δεν αποτελεί, ωστόσο, μία σταθερά της νεοελληνικής λαογραφίας. Καθώς λίγοι έχουν προσέξει ότι σε όλες τις «λαϊκές» ανθολογίες του 19ου αιώνα, αρχής γενομένης από εκείνην του Κορομηλά το 1835, οι ανατυπώσεις δημοτικών τραγουδιών, ιδίως των κλέφτικων από τον Φοριέλ, είναι κοινός τόπος. Βεβαίως η δυνατότητα να λειτουργούν τα ποιήματα έντυπα ως αγωγό που επανατροφοδοτούν, αλλά και διαδίδουν σε πανελλήνια κλίμακα τοπικής αρχικά εμβέλειας τραγούδια, είναι αναμφίβολη και εξακριβωμένη⁷: κανονικά θα έπρεπε λοιπόν να είμαστε αρκετά προσεκτικοί. Η παρένθεση όμως παραμάκρυνε, και οφείλει να κλείσει.

4. Ισμήνη Καπάνταη, *Επτά φορές το δαχτυλίδι*, Αθήνα 1989. Εντυπωσιακή είναι η παρουσία των νόθων τραγουδιών στην *Ανθολογία δημοτικών τραγουδιών*, που εκδόθηκε με την ευκαιρία του δού Φεστιβάλ ΚΝΕ-Οδηγητή, 1980 (στο αντίτυπό μου έχω σημειώσει: κυκλοφόρησε άνοιξη του 1983).

5. Βλ. τη μικρή μελέτη του Λίνου Πολίτη, «Το θέμα των πουλιών στο δημοτικό τραγούδι του Νεκρού αδερφού», *Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Θ.*, 7 (1956) 271-280. Πβ. Γιώργος Ιωάννου (επιμ.), *Το δημοτικό τραγούδι. Παραλογές*, Αθήνα 1970, 31-38, και Παιδαγωγικό Ινστιτούτο - Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, *Νεότερη ευρωπαϊκή λογοτεχνία. Ανθολόγιο μεταφράσεων*, Αθήνα 1998, 363-364.

6. Βλ. Μαρία Χ. Ιωαννίδου, «Το δημοτικό τραγούδι και οι σύγχρονες θρακικές συλλογές», *Αρχαίου Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, 7 (1940-41) 136 υποσ. 1. Ολόκληρο το άρθρο είναι αξιανάγνωστο. Πβ. και της ίδιας, «Αι πηγαι των δημοτικών ασμάτων της συλλογής E. Legrand», *ό.π.*, 21 (1956) 70, υποσ. 4.

7. Από την περιγραφή που μας άφησε ένας Γερμανός διαπιστώνουμε πως οι «ανθολογίες» είχαν εισχωρήσει και στο ληστρικό περιβάλλον, βλ. Κωνστ. Απ. Βακαλόπουλος, *Έλληνες λησταντάρες στον Όλυμπο στα 1910*.

Ας κρατήσουμε πάντως ότι η χρονολογία έκδοσης ενός δημοτικού τραγουδιού, ή καλύτερα καταγραφής, όποτε την γνωρίζουμε, είναι διπλά εκμεταλλεύσιμη: από τη μια προσδιορίζει το ενδιαφέρον των συλλεκτών, οργανώνει δηλαδή την ιστορία, και επομένως την ιδεολογική πορεία της ενσωμάτωσης των δημοτικών τραγουδιών στη νεοελληνική λογιόσύνη, από την άλλη προσδίδει είτε αφαιρεί κύρος στη λαογραφική γνησιότητα του τραγουδιού, καθώς μας βοηθάει να λογαριάσουμε αν προέρχεται άμεσα από την προφορική παράδοση, ή έχει κάνει κάποιον μικρό κύκλο, ακουμπώντας και στη γραπτή. Και φυσικά όσο πληθαίνουν τα κείμενα της δεύτερης αυτής κατηγορίας, τόσο η ίδια η προφορική παράδοση αλλοιώνεται και απαιτεί μια διαφορετική –όχι λιγότερο ενδιαφέρουσα– αντιμετώπιση.

188

Και κάτι ακόμα: η κατά εκδότη συγκέντρωση των τραγουδιών μας οδηγεί, ενίοτε, σε μια εξίσου αξιοσημείωτη –αλλά, πάντα, ελάχιστα ως σήμερα αξιοποιημένη– πληροφορία: στο εύρος των γνώσεων του πληροφορητή. Γιατι το πόσα και ποια τραγούδια ξέρει, ή το πόσα και ποια τραγούδια επιλέγει ένας πληροφορητής να καταγράψει, μπορεί να μας βοηθήσει στο να φανταστούμε ακριβέστερα την προφορική ποίηση ως λειτουργία μέσα στο συλλογικό σώμα της κοινωνίας. Εννοείται πως όσο αγνοούμε τον τρόπο κατάρτισης μιας συλλογής –και την αγνοούμε για όλες σχεδόν τις περιπτώσεις, πλην του Φοριέλ– πληροφορίες τέτοιας υφής παραμένουν άπιαστα πουλιά. Τα αρχεία όμως των συλλογών δεν έρχονται να μας χτυπήσουν την πόρτα· χρειάζεται να τα αναζητήσουμε, και για να συμβεί αυτό πρέπει να ενσωματώσουμε στη λογική-μας ότι η πληροφορία προτού φτάσει στα χέρια-μας περνάει από τον λόγιο καταγραφέα· λοιπόν, όπως μάρτυρας και μαρτυρία είναι αλληλένδετα στο μυαλό του έμπειρου ιστορικού, έτσι και το κείμενο ενός τραγουδιού είναι συνδεδεμένο με τον πληροφορητή και τον εκδότη – αλλά και με τη διαδικασία της έκδοσης.

Μια επανέκδοση, λοιπόν, των παλαιότερων συλλογών των δημοτικών τραγουδιών μπορεί να ερείδεται σε έναν φιλολογικό σχεδιασμό, αλλά θα προκαλέσει πολύτροπα αποτελέσματα και στο λαογραφικό επίπεδο. Ίσως δεν εμνημόνευσα ρητά το πιο εντυπωσιακό· το υπαινίχθηκα αρκετές φορές όμως: το υλικό θα περιοριζόταν, καθώς θα καταφανεί πως οι περισσότερες συλλογές συγκροτούνται, σε μεγάλο βαθμό από ανατυπώσεις. Αυτή είναι όμως η αρετή κάθε ταξινόμησης, κάθε νοητής κατασκευής, ότι περιορίζει το ζήτημα, διευκολύνοντας έτσι το ανθρώπινο μυαλό να το συλλάβει.